

3. Gunko, N. V., Ivanova, O. M., Loganovsky, K. M., Korotkova, N. V. & Masiuk, S. V. (2021). Some issues of life activities of population in the chornobyl exclusion zone in Ukraine. *Problems of Radiation Medicine and Radiobiology*, 26, 141–161. doi:10.33145/2304-8336-2021-26-141-161
4. Kobayashi, D., Nishimura, N. & Hazama, A. (2021). Cesium Treatment Depresses Glycolysis Pathway in HeLa Cell. *Cellular physiology and biochemistry. International journal of experimental cellular physiology, biochemistry, and pharmacology*, 55(4), 477–488. doi.org/10.33594/000000399.
5. Poyarkov, V. [Basic knowledge about nuclear security: lessons of Chornobyl and Fukushima]. Publication date: March 06, 2017. URL: <http://dazv.gov.ua/noviniqtaqmedia/periodichniqvidannyaqdzv/osnovniqznannyaqproqyadernojiqnebezpekiqurokiqchornobilyaqiqfukusimiqviktorgpoyarkov.html>.
6. Redaelli, M. B., Zangrillo, A., Gregorc, V., Ciceri, F., Dagna, L., Tshomba, Y., Navalesi, P., & Landoni, G. (2019). How to obtain severe hypoglycemia without causing brain or cardiac damage. *Medical Hypotheses*, 130, 109276 doi.org/10.1016/j.mehy.2019.109276.
7. Venturi S. (2021). Cesium in Biology, Pancreatic Cancer, and Controversy in High and Low Radiation Exposure Damage-Scientific, Environmental, Geopolitical, and Economic Aspects. *International journal of environmental research and public health*, 18(17), 8934. doi.org/10.3390/ijerph18178934

УДК 504.4:631.5

Мудрак О.В., д. с.-г. н., професор,
завідувач кафедри екології,
природничих та математичних наук
КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”
Климчук Артур Петрович,
здобувач вищої освіти спеціальності 101 “Екологія”
ступеня вищої освіти “Магістр”
КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”

ВПЛИВ НІТРАТІВ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ

Анотація. Розглянуто основні види забруднювачів компонентів навколишнього природного середовища, що спричиняють екозалежні хвороби людини. Охарактеризовано шляхи потрапляння і джерела впливу нітратів на організм людини, що проявляється в аномаліях його розвитку та функціонуванні різних органів і систем. Запропоновано рекомендації, які допоможуть знизити вміст нітратів в овочах, враховуючи ознаки “екологічно безпечних” харчових продуктів. Подано комплекс заходів щодо зменшення впливу нітратів на організм людини.

Ключові слова: забруднення, компоненти довкілля, види впливу, інтоксикація, екозалежні хвороби.

Постанова проблеми. Різні види забруднень компонентів навколишнього середовища спричиняють негативний вплив на організм людини, що проявляється в аномаліях розвитку та функціонування різних органів і систем, виникненням екозалежних хвороб. Основними видами впливу є такі:

- мутагенний* – вплив на ДНК, гени, хромосоми (генетичні мутації);
- канцерогенний* – переродження, трансформація різних клітин організму, злякисний їх ріст (виникнення злякисних пухлин);
- тератогенний* – виникнення спотворень (потворств) у плода, порушення його нормального розвитку (аномалія);
- ембріотоксичний* – виникнення вроджених пошкоджень і хвороб у плода за період вагітності;
- гонадотоксичний* – вплив на репродуктивну функцію чоловіків і жінок;
- алергенний* – підвищення чутливості (сенсibiliзація), алергізація організму (алергози);
- нейротропний* – токсичний вплив на нервову систему;
- пошкодження етапів і систем матричного синтезу білка і нуклеїнових кислот;*

вплив на органи чуття;
стресорний – ефект напруження і перенапруження (виникнення стресів);
гастроентерологічний – вплив на шлунково-кишковий тракт і його мікрофлору, ефект-дисбактеріозу;

гепатотропний – вплив на печінку, спричинений погіршенням метаболізму організму, пошкодженням печінки, виникненням інтоксикаційного ефекту;

нефротропний – вплив на нирки;

кардіотропний – вплив на серцево-судинну систему;

геронтогенний – вплив на органи і системи людини, що спричиняє її передчасне старіння [1].

Однією з найпоширеніших реакцій організму на вплив чинників довкілля є отруєння. Вони розвиваються внаслідок надходження в організм тих чи інших речовин-токсикантів у небезпечних концентраціях. Кількість їх у довкіллі не можна визначити, оскільки, відповідно до концепції лімітуючих факторів, будь-яка речовина в певних дозах може стати токсичною. Однак за частотою захворювань можна вказати найпоширеніші токсиканти: пестициди, нітрати, важкі метали, численні промислові й побутові хімічні речовини [2].

Результати досліджень. Одним із важливих токсикантів впливу на організм людини в сучасних умовах є нітрати. Нітрати – це солі азотної, а нітрити – азотистої кислот. Нітрати і молекулярний азот в навколишньому середовищі (повітрі, воді, ґрунті), в продуктах харчування внаслідок колообігу азоту в природі подано на рис. 1 [3].

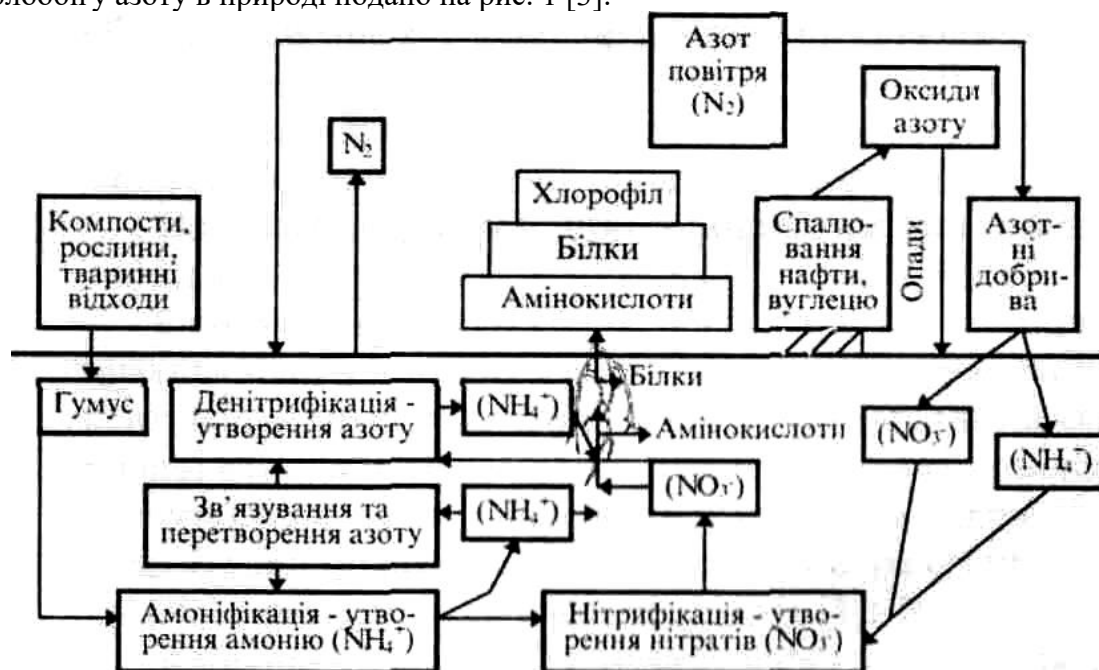

Рис. 1. Колообіг азоту, утворення і перетворення нітратів

В ґрунті нітратів більше, ніж в інших середовищах, у зв'язку з внесенням у нього мінеральних і органічних добрив, потраплянням відходів переробки сировини різними підприємствами, спаленням нафти та ін. З ґрунтів нітрати проникають у воду і рослини, а з водою і продуктами рослинництва – в організм людини. У ґрунт нітрати потрапляють також через дощову воду, яка фіксує сполуки азоту з повітря. Особливо цими сполуками дощова вода збагачується у регіонах, де розвинена промисловість внаслідок викидів у повітря відпрацьованих газів і кисневих сполук азоту.

Токсичний ефект впливу нітратів на живі організми може виявлятися функціональними і структурними змінами (у цьому разі токсичність визначають у діючих, порогових і недіючих концентраціях і дозах) або смертю організму (токсичність визначають у смертельних концентраціях і дозах). Абсолютну токсичність визначають середньосмертельними дозами і концентраціями (DL₅₀, CL₅₀, LC₅₀, ЛК₅₀, ЛД₅₀). Середньосмертельною є доза, при якій за певний проміжок часу гине 50% особин із експериментальної групи. Зону гострої токсичної дії визначають як відно-

$$Lac = \frac{DL_{50}}{D_{min}}$$

шення середньої смертельної дози (DL_{50}) до порогової дози D_{min}): Що менша зона токсичної дії, то вищою є небезпека гострого отруєння [1, 4].

Нітрати - це діючі речовини багатьох азотних добрив. Тому не ефективно їх внесення може спричинити високі концентрації нітратів у питній воді чи продуктах харчування і, як наслідок, виникнення гострих отруєнь людей. З їжею до організму людини надходять не лише поживні речовини, а й більшість (70- 90%) забруднень – 95% пестицидів (з водою - 4,7%; з атмосферним повітрям - 0,3%), нітратів і нітритів - до 70%, радіонуклідів - до 94% (з водою - 5%; з повітрям - 1%). Використання мінеральних і азотних добрив для вирощування сільськогосподарської продукції призводить до накопичення в продуктах харчування нітратів, нітритів і нітрозамінів. Нітрати, потрапляючи до організму людини, сприяють розвитку дисбактеріозу, особливо у дітей. Вони викликають метгемоглобінемію, зменшують вміст вітамінів в організмі (переважно групи В) та впливають на деякі підсистеми імунної системи. Крім того, вони є досить сильними канцерогенами. Надлишкові нітрити в організмі призводять до утворення нітрозамінів, які теж мають сильну канцерогену дію. Відомо, що нітрати з тонкої кишки швидко потрапляють у кров і відновляються в нітрити. Отруєння виникає як наслідок впливу комбінацій нітратів і нітритів. Чим більше утворюється нітритів, тим сильнішою є токсична дія. Нітрити взаємодіють з оксигемоглобіном, утворюється метгемоглобін, який не має змоги зв'язувати та приносити до тканин кисень. Смерть може настати вже після прийняття всередину 3,5 г нітрату натрію. Клінічна картина гострого отруєння нітратами може бути різною: вона залежить від дози препарату, що потрапив до організму, бактеріального біоценозу кишок, індивідуальної чутливості організму тощо. Чутливість до нітратів збільшується в умовах гірської місцевості, за наявності в повітрі оксиду азоту, чадного газу, вуглекислоти та у випадку вживання спиртних напоїв. Перші ознаки отруєння настають через 1–6 годин після надходження отрути. Нітрати харчових продуктів викликають більш виражені клінічні прояви з боку травного каналу, серцево-судинної системи, центральної нервової системи (ЦНС); нітрати води – з боку серцево-судинної, дихальної систем і ЦНС. Важливою ознакою є синюшність шкірних покривів та похолодання кінцівок внаслідок пониження артеріального тиску і нестачу кисню. Перші ознаки отруєння серед дітей спостерігаються вже за концентрації 100 мг на 1 л води або соку. Важкі отруєння відзначаються у випадках, коли вміст нітратів у харчових продуктах, воді, напоях становить 1200 мг і більше на 1 л або на 1 кг. Нітрати взаємодіють із гемоглобіном, переводячи його у форму, нездатну зв'язувати кисень. Летальна доза нітратів для людини - 2,5 г. Нітрати сприяють розвитку патогенної кишкової мікрофлори, яка виділяє в організм людини токсини, в результаті чого відбувається отруєння організму. Нітрати знижують вміст вітамінів у їжі, які входять до складу багатьох ферментів, а через них впливають на всі види обміну речовин. При тривалому надходженні нітратів в організм людини зменшується кількість йоду, що призводить до збільшення щитовидної залози. Нітрати впливають на виникнення ракових пухлин у шлунково-кишковому тракті. Гостре отруєння, що супроводжується нудотою, блюванням, проносом, синюшністю шкіри, болем у грудях, настає за концентрації нітратів приблизно 1 г/л питної води або на 1 кг їжі. Легке отруєння, що проявляється квалістю й загальною депресією, настає за концентрації від 300 мг/л у дорослих і від 100 мг/л у дітей. Особливо чутливі до нітратів діти грудного і раннього віку. Нітратні отруєння як питною водою, так і фруктами та овочами спостерігаємо ранньою весною. Нітрати в основному накопичуються у коренях, коренеплодах, стеблах, черешках і великих жилках листя, значно менше їх у плодах. Загалом нітратів більше в зелених плодах, ніж у стиглих. У сільськогосподарських рослинах найбільше нітратів міститься в салаті (особливо тепличному), у редьці, петрушці, редисці, столовому буряку, капусті, моркві, кропі. У буряках і моркві більше нітратів у верхній частині коренеплоду, а в моркві також і в її серцевині, в капусті – в качані, у товстих черешках листя і у верхніх листках. У всіх овочів і плодів найбільше міститься нітратів у шкірці. Основна маса нітратів потрапляє в організм людини з консервами і свіжими овочами. Це 40–80 % добової кількості нітратів. Незначна кількість надходить із хлібобулочними виробами і фруктами. Частина нітратів може утворюватися в самому організмі людини при його обміні речовин. Нітрати можуть потрапляти в організм людини з водою, тваринною їжею, тому що нітрати і нітрити додають у готову м'ясну продукцію для поліпшення спожив-

чих властивостей і для більш тривалого її зберігання. При тривалому вживанні забрудненої нітрами води і овочів розвивається хронічна нітратна інтоксикація. Перша допомога полягає у промиванні шлунку, швидкому введенні в організм метиленового синього [5].

При споживанні їжі доцільно враховувати ознаки “екологічно безпечних” харчових продуктів:

- повинні містити набір макро- і мікроелементів, необхідних для здорового й збалансованого харчування;

- бути нетоксичними й не містити шкідливих домішок;

- виготовлятися за допомогою енергозберігаючих безвідходних і маловідходних технологій за мінімальних витрат сировини і енергії та мінімальних відходів виробництва, що завдавали б мінімальної шкоди довкіллю;

- призначатися для тривалого харчування;

- харчові відходи виробництва і споживання повинні перероблятися, продукти переробки використовуватися в господарстві, а розсіюванні відходи - включатися в природний біогеохімічний колообіг речовин і енергії;

- різні харчові добавки не повинні містити токсичних інгредієнтів, що призводять до неприємних і негативних наслідків для здоров'я людей;

- продукти харчування не повинні утворювати токсичні речовини і супроводжуватися шкідливими мікробіологічними перетвореннями на всіх стадіях виробництва, зберігання, приготування та споживання;

- тара і упаковка мають бути багаторазового використання, передбачати можливість вторинного використання матеріалів або включатися в природний колообіг речовин;

- продукти повинні мати сертифікат якості та всі необхідні відомості щодо складу продукту, умов зберігання та виробника продукції [1, 3].

Висновки. Для зменшення впливу нітратів на організм людини необхідно дотримуватись певних рекомендацій, що допоможе знизити їх вміст в овочах:

- кількість нітратів зменшується при термічній обробці овочів (мийці, варінні, смаженні, тушкуванні і бланшуванні). Так, при вимочуванні – на 20-30%, а при варінні – на 60-80%: у капусті – на 58%, у столовому буряку – на 20%, у картоплі – на 40%. Втім при посиленій мийці і бланшуванні овочів у воду йдуть не тільки нітрати, а й цінні речовини: вітаміни, мінеральні солі;

- старі бульби картоплі слід залити однопроцентним розчином кухонної солі. Але картопляний відвар у їжу використовувати не можна, тому що при варінні нітрати переходять у відвар. При приготуванні пюре з картоплі краще використовувати кип'ячене молоко, а не воду, в якій варилося картопля;

- у патисонів, кабачків і баклажанів необхідно зрізати верхню частину, яка прилягає до плодоніжки;

- овочі треба очищати від шкірки, а у пряних трав треба викидати їхні стебла і використовувати тільки листя;

- в огірків, буряка, редьки до того ж треба зрізати обидва кінці, тому що в них найвища концентрація нітратів;

- зберігати овочі треба в холодильнику, тому що при температурі +2°C неможливе перетворення нітратів на більш отруйні речовини – нітрити;

- потрібно в достатній кількості використовувати в їжу вітамін С (аскорбінову кислоту) і вітамін Е, тому що вони знижують шкідливий вплив нітратів і нітритів;

- при консервуванні на 20-25% зменшується вміст нітратів в овочах, особливо при консервуванні огірків, капусти, тому що нітрати потрапляють у розсіл і маринад, які через це потрібно виливати при вживанні консервованих овочів у їжу;

- салати слід готувати безпосередньо перед їхнім вживанням і відразу з'їдати, не залишаючи їх на зберігання, адже відбувається накопичення нітратів;

- при зберіганні овочів у відкритих ємностях разом із гнилими овочами збільшується вміст нітратів у них. Не слід переробляти коренеплоди моркви чи плоди томатів, пошкоджені гниллю. Не можна зберігати овочі биті, пошкоджені [5].

Таким чином, визначення шляхів впливу нітратів на організм людини мають практичне значення. Вони допомагають зрозуміти суть процесів, пов'язаних із здоров'ям населення, вирішити складні питання суспільної охорони здоров'я. Необхідним є аналіз причин зміни стану здоров'я, пов'язаних із надходження нітратів до організму людини, розроблення заходів профілактики локального характеру з урахуванням місцевих природних, еколого-гігієнічних і соціально-економічних особливостей життя місцевого населення.

Список використаних джерел

1. Димань Т.М., Барановський М.М., Білявський Г.О. та ін. Екотрофологія. Основи екологічно безпечного харчування. Навчальний посібник. К.: Лібра, 2006. 302 с.
2. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Оптимальне здоров'я учнів – пріоритет збалансованого розвитку суспільства. *Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія*: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (16-17 верес. 2016 р.): в 3 т. / М-во освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, КВНЗ “Вінницька академія неперервної освіти”, Міжнар. акад. екології і здоров'я, м. Вільнюс (Литва), Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького; за заг. ред. М.Б. Євтуха та В.М. Федорця. Вінниця: ТОВ “Планер”, 2016. Т. 3. С. 161–171.
3. Пономарьов П.Х., Сирохман І.В. Безпека харчових продуктів та продовольчої сировини. Навчальний посібник. К.: Лібра, 1999. 272 с.
4. Хаєцький Г.С. Екологія людини: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ “ТВОРИ”, 2018. 312 с.
5. Як зменшити вплив нітратів на організм людини: поради черкаського експерта. URL: <https://suspilne.media/253865-ak-zmensiti-vpliv-nitrativ-na-organizm-ludini-poradi-cerkaskogo-eksperta> (дата звернення: 01.05.2023).

УДК: 504:599.04.05

Мудрак О.В.¹, Масєвський О.Є.², Слєпцова І.В.³

¹д.с.-г.н., професор, завідувач кафедри екології, природничих та математичних наук

КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”

²д.м.н., професор, завідувач кафедри клінічної медицини

Навчально-наукового центру “Інститут біології та медицини”

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

³аспірантка, Інститут агроєкології і природокористування НААН

ВПЛИВ ЗМІЇНОЇ ОТРУТИ НА ОРГАНІЗМ ССАВЦІВ

Анотація. У статті йдеться про різноманіття отруйних тварин й особливості складу та дії їх отрут. Розглянуто гістопатологічні зміни в тканинах організму за дії зміїної отрути. Описано анатомо-морфологічні зміни стінки тонкої кишки щурів внаслідок дії отрути гадюки звичайної (*Vipera berus berus*).

Ключові слова: гадюка звичайна (*Vipera berus berus*), гістопатологічні зміни, токсини, отрута.

Значне різноманіття отруйних тварин сприяє їх поширенню в усіх екосистемах, де вони є хижакими чи здобиччю. Одночасно іншим організмам, зокрема ссавцям, необхідно адаптуватися до умов співіснування з отруйними видами, використовуючи різні стратегії, щоб уникнути негативного впливу токсинів, підтримувати гомеостаз організму за нестійких екологічних умов та зрештою вижити [3–4; 9].

Отрути є одними з найчастіше еволюціонуючих адаптивних рис у тварин, як наслідок, це сильнодіючі, зазвичай ефективні у дуже низьких концентраціях речовини, що специфічно взаємодіють з ключовими фізіологічними мішенями організму. Чимало токсинів отрути спрямовані на нервово-м'язеву систему, тоді як інші мають надзвичайно потужну антикоагулянтну, гіпотензивну та прокоагулянтну дію [2; 4].

Склад отрути дуже відрізняється як між видами, так і всередині видів, оскільки він формується різними біотичними і абіотичними факторами, включаючи тиск здобичі і хижаків, умови на-